

STADIILE KARAMAZOVIENE ALE EXISTENȚEI

HORIA PĂTRAȘCU

The Karamazovian Stages of Existence. Within the present paper I identify two possible approaches on moral life. The first one is religious and it grants spiritual life – by means of inversion and compensating mechanisms – with a becoming that opposes to the laws which govern nature or bodily life “towards” degradation and death. According to these “moral theories”, spiritual life follows an ascending path, one of accumulation, of growth and, in time, the human being gains “moral experience”, wisdom, and kindness. The other approach of spiritual life, a “scientific” one, does not safeguard “the moral sense” from the laws operating on physical sensibility, seeing it just as subjected to degradation and temporal alteration. The moral judgement of human being cannot be safeguarded from the general weakening of judgement and also the moral sensibility cannot be absolved from the general alteration of man’s sensibility. We call a scientific perspective over moral life that perspective which keeps track of the facts, positively – and not negatively (meaning by merely negating them by means of constructing another reality, which is opposed to facts) – relates to them, and as such can also be observed within environments that are not associated with science: magic, literature, and art.

Throughout the present paper I use Dostoyevsky and Kierkegaard to illustrate these two “conceptions” on moral life. Soren Kierkegaard, by his theory of stages of existence, pertains to that religious conception which states that human life is or ought to be continuously accumulating, growing, and against the current of physical degradation. To Dostoyevsky, moral degradation is a fact just as obvious as physical degradation, as the man reaches the highest moral perfection (and also the intellectual and physical ones) during his teenage years. “The Karamazov Brothers” can be seen as a theory of stages – opposing to that of Kierkegaard – in which the human being is a moral one inasmuch as he/she tries to maintain his/her “youth”, as by taking into account the spiritual tendencies of degradation, he/she resists them, within a continuous fight and tension, tragically restating his/her youth and remaining faithful to the highest moral hypostasis of his/her’s, i. e. that which was acquired during teenage years.

Keywords: stages, existence, tragic, moral, degradation, teenage years.

Frații Karamazov și Karamazov-tatăl fac parte din aceeași familie, sunt membrii aceleiași familii. „Aceeași familie” înseamnă că fiecare dintre ei reprezintă o „vârstă” a omului, o „vârstă” în sensul larg al termenului, cel pe care-l dă Kierkegaard „stadiului existenței”. Un om poate explicita – prin viața sa – doar una dintre aceste „vârste” ale omului, dar le poartă latent pe toate – așa cum ne lasă să înțelegem Dostoievski prin interferențele, rezonanțele și influențele pe care le presară printre membrii familiei Karamazov: în fiecare dintre ei se aude, fie mai deslușit, fie

estompat, glasul celorlalți patru, gata oricând să irumpă în realitate. „Tipul ideal” parcurge „cuminte” pe „scara vieții” sale cele cinci stadii ale existenței, fiind Alioșa în adolescență, Ivan în tinerețe, Dimitri (Mitia) la maturitate, Feodor Pavlovici la senectute... Smerdeakov – fiul „nelegitim”, paricidul și sinucigașul – vlăstarul și servitorul bătrânului tată, întrupare a unui „dedesubt” rușinos, caricatură a „fratelui” fiului risipitor – împinge până la extrem „linia Karamazov”, reprezentând cel de-al cincilea stadiu, cum se va vedea, atipic.

Viziunea lui Dostoievski asupra „evoluției morale” a omului este terifiant de lucidă, sfâșietor de realistă, cutremurător de obiectivă – cum este și firesc pentru întemeietorul *științei* tragicului vieții.

Marea idee adusă de omul de știință rus este aceea că transpune în ordine morală ceea ce este evident în ordine fizică: la fel ca orice alt simț, simțul moral al omului este supus dezorganizării și destrucției. Moralitatea și religiozitatea ființei umane sunt afectate iremediabil de trecerea timpului, timpul nu iartă pe nimeni, pe „omul interior” la fel de puțin ca și pe „omul exterior”. Prin aceasta, Dostoievski contrazice și corectează o prejudecată puternic înrădăcinată în mințile noastre și reflectată în nenumărate opere filosofice și religioase: aceea că legile care guvernează planul spiritual sunt diferite față de cele care guvernează planul fizic și că, prin urmare, în interior – omul nu doar că nu este afectat de trecerea timpului, dar mai mult, se află într-o evoluție morală și religioasă, astfel încât maturitatea și bătrânețea sunt epocile cele mai reprezentative pentru „autorealizare”, cum numea Maslow trebuințele cele mai de sus ale omului. Pornită dintr-o tendință a omului de a se refugia de asalturile ruinătoare ale timpului într-o „cetate interioară”, pretins inexpugnabilă, inalterabilitatea temporală a „vieții interioare” este obținută printr-o simplă inversiune: dacă sensul timpului fizic este spre descreștere, slăbire, dezorganizare, îmbătrânire, moarte, atunci sensul timpului interior, spiritual este acela de creștere, întărire, organizare, întinerire, viață (veșnică)! O întregă tradiție religioasă a perpetuat această perspectivă evolutivă, progresivă asupra vieții morale și religioase (spirituale) a ființei umane – inversă decăderii sale fizice și intelectuale/mentale. O bună parte din psihologie a transformat această credință în teorie sau mai curând în presuposiția oricărei teorii asupra dezvoltării, fiind încurajată în acest sens și de supremația pe care a dobândit-o evoluționismul, aplicând legea evoluției la nivel de specie ca lege la nivel de individ.

Lucid, cu mijloace literare – dar în fond cu minte științifică –, Dostoievski „desface” acest mit al imortalității umane interioare așa cum crivățul siberian împrăștie puful rămas din floarea unei pădii. Interior, omul este la fel de vulnerabil ca și în exterior, nu doar trupul, ci și sufletul lui îmbătrânește, se alienează, se alterează, moare... Sensibilitatea morală este ca orice altă sensibilitate supusă sclerozării, rigidizării.

Figura lui Alioșa Karamazov ne arată că adolescența este vârsta maximei înfloriri sufletești, morale și religioase. Impresionabil, visător, compătimitor, empatic, credincios, emotiv, patetic, entuziast, milos, Alioșa Karamazov este încununat de o

iubire ce unește lumea de aici și cea de dincolo, se aruncă, plângând, cu brațele deschise deasupra pământului vrând să cuprindă cerul... Nimic nu ni-l amintește pe „tânărul seducător” al lui Kierkegaard captiv al „interesantului”, vânător de plăceri efemere și sofisticate, fascinat numai de libertatea sa, manifestând o moralitate la fel de laxă precum infinitul posibilităților ce i se deschid în față... Dimpotrivă, adolescentul Alioșa Karamazov trăiește în categoria „eternului”, este logodit cu Dumnezeu, este frământat de cea mai mică posibilitate de a cădea în ispită, își impune limite – ale cumpătării, ale înfrânării –, adică omagiază printr-o riguroasă administrare a finitudinii sale trupești infinitatea lumii, a divinității și a sufletului său. „Seducătorul” estetizant al lui Kierkegaard este pus în mișcare de dorința de a „experimenta” sau de a „cunoaște” lumea; perseverența cu care urmărește să-i culeagă florile și provocările este egalată numai de rapiditatea dezinteresului față de ele de după satisfacerea curiozității. Dialectica „interes-dezinteres” care asigură, în viziunea filosofului danez, dinamica vieții tânărului „estetician” este complet inoperantă în cazul tânărului om religios înfățișat de Dostoievski în persoana lui Alioșa Karamazov. Un Kierkegaard infuzat de știința lui Dostoievski ar fi fost nevoit să așeze ca prim stadiu al vieții omului conștient stadiul religios – în care tânărul interesat de răpirea fecioriei tinerelor fete ar fi devenit tânărul preocupat de păstrarea propriei castități, în care aventurilor sale agreabile și mundane le-ar fi luat locul ucenicia pe lângă starețul Zosima, ale cărui miresme post-mortem îi produc un extaz mistic...

Cu Ivan Karamazov trecem la o altă „vârstă” a omului, la un alt stadiu al existenței – poate cel mai apropiat de stadiul „estetic” din cronologia kierkegaardiană. Vârsta la care omul se transformă într-un dandy cvasi-nihilist, cvasi-cinic, având mintea deschisă nu doar spre Cuvântul lui Dumnezeu, ci, în egală măsură, într-un spirit democratic și tolerant, și spre șoaptele insinuante ale Diavolului, dispus să-și acomodeze „principiile” necesităților contingentei și intereselor egoiste. Nu putem spune că Ivan Karamazov este un Alioșa trecut prin apostazie, dar este sigur că este un Alioșa care a renunțat la Absolut: el crede în „eul” său mai mult decât în Dumnezeu și vrea să-și afirme individualitatea în mai mare măsură decât să mărturisească adevărul. Oricum, o vorbă de duh, o ironie bine plasată, un cuvânt în doi peri cu bătaie lungă, *o nouitate* sunt preferabile adevărilor deja cunoscute, oricât de sacre și de îndubitabile ar fi. Ivan este un Ianus, privește simultan în interiorul său „ideal” și spre exterioritatea relativizantă a lumii între care încearcă să găsească o cale de mijloc. În echilibristica lui pretinde să fie susținut dintr-o parte de Dumnezeu, din cealaltă de mâna Diavolului, să „împace” – printr-un sofism, printr-o vorbă de șagă, printr-o ironie, un zâmbet sau printr-un aer de mister – Binele și Răul, Adevărul și Falsul. De fapt, Ivan Karamazov crede în adevăr, după cum crede în Dumnezeu – dar nu mai crede că adevărul este întotdeauna chiar cea mai bună „afacere” și nici Dumnezeu cel mai bine venit oaspete în această lume, după cum ne-o și arată prin parabola Marelui Inchizitor. Deseori falsul este mai util omului și Diavolul mai favorabil lumii, iar dacă uneori Ivan mai are accese „morale”, ele se datorează mai curând capriciului decât principiilor ori capriciului

de a „crede” pentru un moment în principii. Personajul creat de Dostoievski în Ivan Karamazov – alunecos, diplomat, elegant – surprinde exact, cu precizie matematică, momentul de turnură a „inflexibilității” morale spre disponibilitatea la compromis care definește „intrarea în viață” a unui tânăr ieșit din adolescență. Fără să fie complet imoral, jucând la două capete, Ivan Karamazov ilustrează punctul de cotitură, incipitul degradingoladei etice.

Dimitri Karamazov – fratele mare – a treia vârstă sau al treilea stadiu al existenței. Stadiu la care singurul principiu este cel al voinței și singura morală cea a luptei pentru viață – cu tot ce înseamnă: iubire, sexualitate, dorință de zămislire, pasiune, căsătorie, avere, bani. Pentru Dimitri, Dumnezeu este deja doar o „jucărie” bună pentru țânci precum Alioșa, bătăliile serioase se dau exclusiv pe frontul imanenței. Dacă Ivan încă încerca să găsească o justificare intelectuală a răului, fie și a răului absolut (răstignirea lui Dumnezeu), pentru Dimitri lucrurile sunt cu mult mai simple: binele este tot ce folosește împlinirii dorinței mele, răul este tot ce se opune sau se interpune între dorința mea și realizarea ei. Binele este acordul dintre dorință/voință și lucrul dorit, răul este dezacordul dintre voință și lucrul dorit. Iar răul trebuie eradicat, exterminat, ucis – chiar cu prețul încălcării celor mai elementare și sfinte principii, chiar cu prețul paricidului, dacă tatăl însuși stă în calea dorințelor. În involuția sa Dimitri se apropie periculos de mult de ideea ultimului grad de decădere morală. Totuși, eliberarea de ultima legătură morală nu se produce decât „teoretic”, paricidul rămâne la stadiul de idee: Dimitri păcătuiește numai prin gând – un gând îndeajuns de înfiorător ca să justifice în propriii săi ochi justetea pedepsei primite. Dimitri realizează în ultimul ceas – cu ce i-a mai rămas nealterat din simțul său moral – că a gândi un asemenea rău este aproape indistinct de a-l înfăptui. Dar, din nou, aceasta – *neînăptuirea* paricidului gândit – este singura sa legătură, atât de șubredă, cu morala principiilor. În rest a depășit-o cu totul, a înlocuit-o cu morala „setei de viață” ale cărei legi încep întotdeauna cu „vreau...!”

Cu Feodor Pavlovici și Smeredeakov, toate legăturile cu morala sunt tăiate. Simțul binelui este total atrofiat, omul decade la starea de moluscă morală. În bătrânul tată Karamazov nu mai există decât senzitivitate primară, libidinozitate în stare pură, iar singura cale pentru procurarea plăcerilor sale – strict fizice, strict materiale – este cumpărarea lor. Pe cât de lipsit de orice capacitate de seducție, pe atât de măcinat de o demență sau cecitate morală – Feodor Pavlovici contrazice teoria evoluționismului spiritual. Omul nu evoluează, ci involuează, se degradează moral pe măsură ce înaintează în vârstă. Bătrânețea pe terenul căreia, conform unei îndelungi tradiții, suntem tentați să plasăm realizarea stadiului religios și cetatea lăuntrică, fortificată de timp, se vedește incapabilă să susțină asemenea edificii. Solul ei este nisipos, la bătrânețe nu doar puterile fizice, ci și cele sufletești slăbesc, nu doar judecata logică, ci și judecata morală se destructurează. Din fericire, grație slăbiciunii fizice, oboselii, plictiselii, dispariția sau îmbolnăvirea simțului moral la vârstnici nu este atât de vizibilă și nici nu poate produce prea mari efecte. Oricum

există și o serie de automatisme bine fixate, tehnici de disimulare, apoi rutina însăși a vieții lor îi ferește pe bătrâni să ia decizii morale sau să acționeze în zona publică – astfel încât relevanța faptelor și deciziilor lor este redusă la o sferă îngust-privată.

În sfârșit, ajungem la cel de-al cincilea stadiu al decăderii morale: Smerdeakov. Cel de-al patrulea fiu al lui Karamazov pare a fi climaxul întregii degradingolade morale, depășindu-și chiar tatăl, suprimând și ultima opreliște – interdicția paricidului. Smerdeakov duce la perfecțiune răul tuturor celorlalte patru stadii, reușind să instaureze în el domnia absolută a răului neumbrită de nicio scânteie a binelui. Smerdeakov este o inteligență malefică, diabolică, ce adună polenul tuturor florilor răului răsărite pe câmpiile sufletului uman din care alcătuiește miera otrăvitoare a lui „totul e permis”. Unei asemenea inteligențe nu-i mai stă în cale absolut nicio restricție – el le poate demonta pe toate cu răceala unui intelect pur, nedublat de vreun simț moral. Poate fi imaginat ceva mai imoral, mai decăzut, mai decrepît și detracat decât bătrânul tată Karamazov? Iată-l pe Smerdeakov – urmașul dezmoștenit, „ultimul om” al lui *Zarathustra*, mogâldeța scabroasă, furunculul care a „colectat” întreaga esență a umanității. Cel de-al cincilea „stadiu” al existenței este Smerdeakov, culme paradoxală a depravării unde realizarea este egală extincției, unde împlinirea este sinonimă prăbușirii. Smerdeakov nu are vârstă – el însoțește fiecare stadiu, e prezent în toate stadiile degradingoladei morale: în Ivan, în Dimitri, ca și în Feodor Pavlovici. „Saltul” la acest stadiu poate fi făcut oricând – nu depinde de niciun „progres” pe calea imoralității. Odată ce nu mai suntem Alexei, Smerdeakov s-a născut deja în noi, așteaptă doar prilejul să iasă la suprafață.

Raskolnikov este un caz aparte – o îngemănare de Alexei și Smerdeakov.

Figura adolescentului, a tânărului moral, religios, idealist – revine des în romanele lui Dostoievski. Nu este rostul acestui eseu să facă o prezentare completă a acestora. Este suficient să amintim titlul unui roman – *Adolescentul* și numele unui personaj celebru, ca ipostază a binelui necondiționat – prințul Mășkin – tânăr și el. Pentru Dostoievski, primul stadiu al vieții conștiente, tinerețea, este de o înaltă moralitate și religiozitate. Adolescența este o culme a moralității – dincolo de care nu urmează decât decăderea – fizică și deopotrivă morală.

Prin aceasta, Dostoievski se înrudește spiritual cu o magnifică pleiadă de gânditori, poeți și scriitori „tragici”, adepți ai unui „pesimism sănătos”: Hesiod – cu mitul vârstelor lumii, Heraclit – cu teoria incendiului final, chiar Platon cu ideea lui a *reînțoarcerii* ca progres, ca evoluție, și cu cealaltă idee potrivit căreia tinerii, adolescenții sunt cei mai apti pentru filosofie, adică pentru însușirea și asimilarea Binelui, tragediei greci etc...

Dostoievski ne spune un lucru simplu, un adevăr care are de partea lui evidența naturii: omul decade atât din punct de vedere fizic, cât și din punct de vedere moral. Din punct de vedere fizic îmbătrânește, din punct de vedere moral – se ticăloșește. Și are șanse cu atât mai mari să urmeze neabătut cursul natural al lucrurilor cu cât *nu știe sau nu vrea să știe nimic despre aceasta*, cu cât se leagănă

cu iluzia că timpul nu curge în defavoarea lui, ci și își imaginează că, cel puțin din punct de vedere moral, timpul îl face să acumuleze, să evolueze, să progreseze (așa numita „experiență de viață” ori „școala vieții”).

Avantajele pe care le aduce această conștiință tragică sunt indenegabile: omul, avizat în privința pericolului de a-și pierde sufletul, va face totul să și-l păstreze, va face exerciții „morale” – așa cum, pentru a-și păstra condiția de sănătate, face exerciții fizice. Același lucru pe care îl face în ordine fizică, trebuie să-l facă și în ordine spirituală: să-și mențină cât mai mult starea de tinerețe, adolescența. Așa cum omul încearcă să „păcălească” timpul, să meargă împotriva curentului lui, să facă și în privința celor spirituale: să încerce să rămână cât mai mult timp, dacă se poate toată viața, un etern adolescent, un tânăr perpetuu. Singurul mod în care putem lupta împotriva morții este „tinerețea fără bătrânețe”.

A rămâne fidel celei mai înalte realizări pe care ai atins-o în viață – căci adolescența înseamnă creștere, iar creșterea nu are altă finalitate decât atingerea celei mai înalte perfecțiuni (fizice, mentale, spirituale) – înseamnă a te opune din răspuțeri descompunerii morale, ce urmează ca o umbră descompunerea fizică și intelectuală.

Acest efort rezultat din lupta conștientă împotriva tendinței naturale omului spre putrescență morală (resemnare, înăcrire, renunțare), din consecvența raportare la ipostaza ideală a sinelui propriu formulată în adolescență *în contra* neîncetărilor invitații la compromis reprezintă un adevărat eroism etic al omului, adevăratul comportament moral al ființei umane. Tot ce umanitatea a creat mai bun se datorează acelor oameni care au refuzat „adaptarea” la realitate, încercând din răspuțeri să adapteze realitatea la morala lor, la idealurile și modelele lor (al căror cel mai înalt nivel l-au elaborat în tinerețe): de la artiști până la oamenii de știință, de la inventatori până la descoperitori, cu toții au încercat să supună lumea modelului lor, chiar dacă acest model sau ideal a însemnat cunoașterea *obiectivă* a lumii. Acei oameni care și-au cultivat ca cele mai de preț facultăți – iubirea, compasiunea, mirarea, afectivitatea, credința, dorința de cunoaștere. În afară de această cale, nu mai există decât calea sclerozei, a rigidității, a morții... Calea decăderii morale... Să rămânem, pe cât posibil, Alexei Karamazov!

Ne-am putea întreba dacă ideea paricidului – atât de riguros dusă până la ultimele sale consecințe de către Smerdeakov prin sinucidere – nu reprezintă o formă de asasinare a „eului ideal”, a conștiinței morale – a cărei cea mai înaltă întruchipare am văzut că o întruchipează Alexei. De aceea, toate personajele karamazoviene, cu excepția lui Alexei, în măsura în care și trădează eul ideal format în adolescență sunt atrase ca de un magnet atât de ideea paricidului, cât și a deicidului, fapt lesne de înțeles dacă acceptăm ideea psihanalitică conform căreia conștiința morală a omului (supra-eul) are drept figuri emblematice – figura tatălui și a lui Dumnezeu. În cele din urmă, sinuciderea nu este decât punctul final al decăderii morale, celelalte forme fiind – în măsura în care atentează la acest eu ideal – sinucideri parțiale.

Iubirea – această „iluzie” adolescentină, această preocupare a adolescenților și tinerilor – este, după Dostoievski, Calea însăși de salvare a omului. Omul nu ajunge la Dumnezeu decât prin iubirea lui omenească, iubindu-l pe Dumnezeu prin om și pe om prin Dumnezeu. Iubirea despre care vorbește Dostoievski este cu adevărat teandrică. Spre deosebire de Dumnezeul lui Dostoievski, Dumnezeul lui Kierkegaard este exclusivist, gelos, și solicită sacrificarea celui mai prețios, celui mai iubit, de aici elogiile închinare de autorul de librete hegeline lui Avraam ca și ruptura de logodnica sa cu care ține să-l onoreze pe Dumnezeu. În timp ce Raskolnikov sau Dimitri se logodesc cu Domnul logodindu-se cu iubitele lor, Sonia, respectiv Grușenka, Soren nu vede altă cale de a se dedica total lui Dumnezeu decât părăsindu-și logodnica. Pentru Kierkegaard, femeia este o piedică în calea spre Dumnezeu, pentru Dostoievski femeia deschide calea către Dumnezeu.

În ambiția omului de a se salva singur, de a ajunge la mântuire și la Dumnezeu numai pe spezele sale, se poate întrezări un întreg filon al gândirii occidentale (pretenția subiectivității absolute, autosuficiente, ale cărei jaloane importante sunt stoicismul, raționalismul, idealismul și protestantismul), în vreme ce „filosofia” lui Dostoievski aparține unei tradiții (mai curând răsăritene) a relației, a mântuirii prin celălalt sau împreună cu celălalt. În această perspectivă, nimeni nu poate alcătui o entitate separată, o „monadă” suficientă sieși – cum i-ar plăcea să creadă lui Kierkegaard în privința bărbatului, căci în privința femeii știm ce crede, anume că există numai ca „stimulent” (negativ) al bărbatului în tribulațiile lui solitare înspre Supremul Solitar dornic doar de inimi singuratece.

Chiar dacă atât pentru Dostoievski, cât și pentru Kierkegaard femeia se definește numai în raport cu bărbatul, față de concepția absolut misogină a lui Kierkegaard, înfiorătoare, aproape patologică, Dostoievski pare că vorbește dintr-un alt mileniu. Da, și pentru scriitorul rus femeia nu se definește decât în raport cu bărbatul, dar acest lucru este perfect echilibrat de faptul că bărbatul însuși se definește numai în raport cu femeia.

Pentru Dostoievski, omul nu este capabil să se salveze – și nici să trăiască – de unul singur. Salvarea vine mereu din afara lui, grație iubirii, iubirii pe care o primește și iubirii pe care o dăruiește. Alexei Karamazov îl iubește pe Dumnezeu iubindu-i în același timp lumea pe care a făcut-o, iubindu-i creaturile – oricât de decăzute ar fi. Dimitri Karamazov este salvat grație iubirii Grușenkăi. Raskolnikov însuși este salvat de iubirea Soniei. Și exemplele ar putea continua.

Dostoievski ne apare astăzi ca un luminos spirit științific, realist, unul care știe că „evoluția” naturală a omului este înspre disoluție, destructurare și decădere morală și tocmai de aceea poate indica metodele corecte de a întârzia, amâna sau chiar aboli acest efect al traseului nostru înspre moarte.